

Компонентний аналіз в фаховій підготовці перекладачів

Поняття еквівалентності, запроваджене в академічне перекладознавство ще Р. Якобсоном в 1959 році [1], а також пов'язане з ним питання безеквівалентності в перекладі, продовжують залишатися в центрі уваги як теоретиків, так і практиків цієї гуманітарної науки. Розвиток прикладних галузей лінгвістики та розширення сфери застосування перекладу на фоні світових глобалізаційних процесів та міжкультурних контактів в 21-му столітті, неминуче призводить до підвищення вимог до якості перекладного продукту, чого неможливо досягти без розв'язання питання про еквіваленти та безеквівалентну лексику. Тож не випадково це питання постає одним з ключових в курсах з теорії та практики перекладу, що є основою в підготовці фахових перекладачів.

Тривалий процес вивчення цієї перекладознавчої категорії в теоретичному аспекті та практичний досвід перекладачів свідчать про її непросту природу. Адже суто безеквівалентної лексики в кількісному відношенні вже не та і багато. Значно ширший прошарок складають слова, складна семантична структура яких дозволяє віднайти еквівалент в мові перекладу, який проте не є повним. В лінгвістиці поняття неповноеквівалентності з'явилося в рамках лінгвокраїнознавчої теорії слова Є.М. Верещагіна та В.Г. Костомарова, які запровадили поняття так званого лексичного фону, що являє собою «сукупність сем, яка утворюється після виділення всіх поняттєвих сем із семемі» [2: 239]. Поняття лексичного фону в цих вчених безпосередньо пов'язане з поняттям фонових знань, що належить до усталених понять соціолінгвістики.

В українському перекладознавстві розробці цього питання була присвячена, зокрема, низка статей Б.В. Стасюка [3], який пропонує не відривати лексичний фон від набору ключових компонентів значення слова, закріплених словниками, і поділяє всі неповні еквіваленти на лексикографічні, в яких незбіги об'ємів лексичних значень перевіряються за словниками, та контекстуальні, в яких відносини неповноеквівалентності носять ситуативний характер. В.Б. Стасюк розглядає дану категорію як виключно категорію порівняльного характеру і з огляду на сказане вище під лексичною неповноеквівалентністю розуміє асиметричність набору ключових лексичних значень, яка проявляється при зіставленні лексем-відповідників, що належать двом різним мовам і протиставляються у лексикографічних зведеннях або відповідному мовленнєвому контексті [3: 156].

Зрозуміло, що виявлення обсягів незбігу в лексичних значеннях неповноеквівалентної лексики передбачає дослідження словникових дефініцій з застосуванням методу компонентного або семного аналізу. Виникає питання: «А яке власне це має відношення до викладання перекладу в вищій школі?» Відповідь для нас є очевидною. Неувага до цього методу лінгвістичного дослідження, який повинен бути базовим знаряддям для перекладача-практика і так само для студентів - майбутніх перекладачів, призводить до значних похибок в підборі необхідної лексики в процесі перекладу, часто-густо просто неправильного перекладу, появи так званих «фальшивих друзів перекладача», що відповідно знижає якість перекладного тексту. При чому мова йде не тільки про викладання письмового перекладу, де за визначенням перекладач має відносно вільні часові рамки виконання перекладу і доступ до лексикографічних джерел, а й для усного перекладу, де елементом підготовки усних перекладачів повинна стати виробка навичок миттєвого компонентного аналізу на базі тих «словників», які містяться в активній пам'яті перекладача.

Прикладів типових помилок українських студентів, які випливають саме із необізнаності з принципами компонентного аналізу і його незастосуванні під час перекладу на англійську і на українську можна навести велику кількість і стосуються вони абсолютно всіх тем базових курсів з англійської мови. Візьмемо хоча б тему порівняння освітніх систем в англійських країнах і в Україні. Незбіги в методологічних та методичних підходах до навчального процесу, формах його організації, в різній структурній організації вищів призводять до значних розходжень в терміносистемах вищої освіти в англійських країнах і в Україні. Постає питання нашої країною завдання входження в єдиний Європейський освітній простір призване поступово гармонізувати ці розходження в підходах і вимогах до навчального процесу, що поступово призведе до більшого накладання терміносистем цих країн. Але процес цей повільний і прогнозувати його кінцевий результат доволі складно. А перекладач, як всім відомо, працює з тими реаліями, які існують на даний момент. Наведемо такий приклад.

Часто можна зустріти переклад “training of specialists”, а інколи ще гірший варіант “preparation of specialists” як переклад українського словосполучення «підготовка спеціалістів», коли мова йде про навчання в вищій школі. Компонентний аналіз українського слово «підготовка» показує дві основні семі: 1) дія за значенням *підготувати* (перше значення для *підготувати* – забезпечувати здійснення, робити запас, виконати, здійснити, розробити; друге значення для *підготувати* – це давати необхідний запас знань, передавати навички, досвід в процесі навчання, практичної діяльності); 2) запас знань, навичок, досвід, набутий у процесі навчання, практичної діяльності. [4: 767]. Студенти, як правило, оминають цей етап перекладу, адже інтуїтивно знають, що таке “підготовка”, а тому не вважають за потрібне зазирнути у тлумачний словник. Вони зразу звертаються до двомовного словника. Найпоширенішим серед студентства є безумовно «ААВУУ Lingvo», який нам пропонує наступні варіанти перекладу: 1) (дія) preparation; (навчання) training; 2) (запас знань) grounding, schooling, education, а також низку не зовсім вдалих і не

завжди типових словосполучень, наприклад: *preparing of cadres* (останнє слово є маловживаним і стосується лише військової сфери та країн з комуністичною ідеологією). Далі з огляду на те, що «підготовка спеціалістів» є процесом, за помітками «дія» чи «навчання» вибирається або “*preparation*” або “*training*”, обидва з яких є невдалим перекладом, що ми продемонструємо за допомогою компонентного аналізу та сполучуваності слів в англійській мові.

Звернемося до одного з найповажніших тлумачних словників англійської мови “*Shorter Oxford English Dictionary*”. Основними семами слова “*preparation*” за цим словником, відкидаючи застарілі, є: 1) “the action or process of preparing, including school work done outside teaching periods” (з прикладами *a new edition in preparation, a piece of music in preparation*); 2) “a preparatory act or procedure” (з прикладом *final preparations are made for the ballot*); 3) “a specially prepared substance, such as medicine, foodstuff” (*a profusion of pills, bottles and other preparations*; or a specimen of a natural object specially prepared for dissection, display etc. [5: 2328]). Таким чином, ми бачимо, що жоден з цих компонентів не покриває необхідного нам для перекладу обсягу значення «передачі запасу знань», хоча ми і бачимо, що перше значення «підготовки» за «Великим тлумачним словником сучасної української мови» співпадає з першими двома значеннями англійського тлумачного словника. Тож ми можемо в даному разі зробити висновок про неповноеквівалентність цих двох слів і відкинути “*preparation*” для цілей нашого перекладу, як слово, що не містить необхідної нам семи.

Зробимо тепер компонентний аналіз англійського слова “*training*” за тим самим англійським тлумачним словником. Крім військової та фізичної підготовки слово “*training*” може також означати “the act or process of providing or receiving instruction for a particular skill, profession, occupation” [5: 3321], це значення навіть наводиться першим. Тож ми доходимо висновку, що воно може підходити для наших цілей, але наведені далі приклади сполучуваності цього слова в англійській мові підказують, що його вживання в галузі освіти обмежується середньою та професійно-технічною освітою, наприклад “*teachers-training college*” – навчальний заклад, нижчий за своїм статусом, ніж, скажімо, університет. Повинні при перекладі стати в нагоді і фонові або лінгвокраїнознавчі знання перекладача, зокрема, щодо організації вищої освіти в англійських країнах. Тож «підготовка» і “*training*” з огляду на їх компонентний аналіз є неповними синонімами. А фонові знання підказують нам доцільність вживання слова “*training*” для перекладу слова «підготовка» лише за умови застосування цього слова стосовно середньої та середньої спеціальної освіти.

Далі звернемо увагу на друге значення «підготовки», а саме «запас знань», хоча воно для нашого словосполучення і не підходить. «*AABYY Lingvo*» пропонує для цього значення, серед іншого, варіант перекладу “*education*”. “*Training*” та “*education*” є неповними синонімами, тож можливо нам більше пощастить з семантикою цього слова. Провівши компонентний аналіз лексичного значення слова “*education*”, робимо висновок, що, хоча це слово і не має в англійській мові значення «запасу знань» (для цього існує слово “*knowledge*”), тобто маємо просто лексикографічну помилку в двомовному словнику, воно все ж таки нам підходить. Адаже на додаток до значень «виховання (дітей)», «тренування тварин», «формування характеру», це слово також значить: “the systematic instruction, schooling or training of children or young people, or, by extension, instruction obtained in adult life, the whole course of such instruction received by a person, provision of it as an aspect of public policy” [5:792]. Тож «підготовка» і “*education*” є неповними еквівалентами, але потрібна нам сема знайдена.

Не все так просто і з перекладом другого слова – «спеціаліст», яке в українській мові дорівнює «фахівцю», «експерту» та служить на позначення відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня [4:1168], від якого за вимогами Болонського процесу з наступного року ми вже відмовляємося. «*AABYY Lingvo*» пропонує два варіанти перекладу: *specialist* та *expert*. Компонентний аналіз слова “*specialist*” показує три семи: 1) лікар вузького профілю; 2) вузький фахівець, експерт; 3) технічний склад армії США [5: 2945]. Тож бачимо, що перше значення «фахівець», мається на увазі широкого профілю, професіонал, якого як раз і готують українські університети, в англійському слові “*specialist*” відсутнє. Співпадають лише значення «експерт», тобто ці слова є знову ж таки неповними еквівалентами, і слово “*specialist*” нам наразі не підходить. Коли нас підводять двомовні словники, в нагоді стають словники синонімів. Вони дозволяють нам вибрати найкращий еквівалент із синонімічного ряду, яким є “*expert*”, “*connoisseur*”, “*authority*”, “*master*”, “*professional*”, “*consultant*” [6: 379], і потім вибране слово можна знову ж таки перевірити методом компонентного аналізу. Зразу впадає в око слово “*professional*”, адже воно корелює з українським «професіонал». Семний аналіз цього слова за тлумачним англійським словником показує три семи: 1) не-аматор; 2) вузький експерт і 3) людина, що займається певною професією, яка потребує глибоких знань та підготовки (a person engaged in a profession, esp. one requiring advanced knowledge or training) [5: 2358]. Тож остання сема – це, як раз те, що ми шукали.

В результаті «підготовки спеціалістів» для вищої школи ми переклали як “*education of professionals*”, застосувавши компонентний аналіз, фонові знання та попрацювавши з синонімічними рядами слів в обох мовах. Вірність нашого вибору можна перевірити, зайшовши на Інтернет-сайт будь-якого університету США або Великої Британії, де “*advancement and education of youth*”, “*creation of knowledge*” and “*opening of minds*” – це ті завдання, які ставлять перед собою вищі і, зокрема, університети. А слово “*training*” буде розглядатися носіями англійської мови як незрозуміле приниження цілей та завдань вишу і направлятиме думку в царину середньої професійної освіти.

Типовими є помилки в перекладі, що випливають з неуваги до компонентного аналізу та нестачі фонових знань, таких слів як “*academic*”, “*academician*”, “*academia*”, “*department*”, “*diploma*”, “*degree students*”, “*postgraduate*”

students”, “philology”, “senior fellow”, “faculty”, “scholarship”, “grant”, “tutorial”, “auditorium”, “dissertation”, “thesis”, “chair” та багато інших.

Останнім прикладом, про який просто не можна не згадати, є неправильний переклад українськими студентами слова «наука» та «науковий» як виключно “science” та “scientific”, в той час як аналіз сем останніх та їх сполучуваності в англійській мові наочно демонструє, що ці два слова треба вживати стосовно природничих, точних та соціальних наук виключно, і аж ніяк не гуманітарних, до яких належать лінгвістика і перекладознавство (англійською мовою “Arts”, “Humanities”). Взагалі категоризація галузей знань та дисциплін суттєво відрізняються в англійських країнах і в Україні – це приклад тих соціокультурних або лінгвокраїнознавчих знань, які повинні постійно бути в центрі уваги в підготовці перекладачів. На жаль, прослуховування курсу з лінгвокраїнознавства протягом одного-двох семестрів не досягає цієї мети, тож соціокультурний компонент повинен червоною ниткою проходити в курсах практики англійської мови та спецкурсах, один з яких повинен бути присвячений виключно соціокультурним аспектам перекладу і вже тепер входить до навчальних планів деяких вишів.

Для відпрацювання методів компонентного аналізу та сполучуваності слів можна запропонувати низку вправ з такими, наприклад, завданнями як:

- 1) Поясніть різницю в значенні і запропонуйте словникові еквіваленти для таких часткових синонімів...
- 2) Підберіть англійські еквіваленти з другої колонки для наступних українських назв (наприклад, факультетів) з першої колонки...
- 3) Класифікуйте наступні дисципліни англійською мовою на природничі, гуманітарні, технічні дисципліни. Перекладіть їх назви і зробіть те саме для української мови.
- 4) Поясніть різницю в значенні в наступних парах слів (даються слова, близькі за значенням).
- 5) Утворіть словосполучення із словами в дужках із тих, що підходять найкраще.

Такі вправи сприятимуть виробленню у студентів навичок компонентного аналізу, роботи з синонімічними рядами в обох мовах, уважного ставлення до сполучуваності слів. Ці навички повинні бути доведені до автоматизму і стати постійним «знаряддям праці» в навчальному процесі студента-перекладача. В усному перекладі такий семний аналіз повинен робитися швидко і майже підсвідомо з використанням наявного словникового запасу і фонових знань, в письмовому перекладі цей аналітичний процес може бути детальнішим і довшим з використанням двомовних і тлумачних словників двох мов, пошуком необхідної додаткової інформації (фонових знань) в словниках, Інтернеті тощо.

Тож завданням у викладанні перекладу повинно бути не лише надання студентам певного багажу знань – в нашому випадку мова йде про вже проведений за них викладачами та авторами підручників компонентний аналіз та сполучуваність слів, в результаті чого студентам пропонуються вже готові еквіваленти та неповноеквівалентні пари, типові словосполучення та вживання, а й забезпечення їх тим «знаряддям перекладу», тобто вмінням використовувати компонентний аналіз самостійно в нових ситуаціях, який допоможе їм в майбутній фаховій діяльності досягти високого рівня якості перекладу.

Література

1. Jakobson, Roman. On linguistic aspects of translation / Roman Jakobson // On translation / Ed. by Reuben A. Brower. – NY: Oxford University Press, 1959. – P. 232-239.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. – М.: «Русский язык», 1980. – 320 с.
3. Стасюк Б.В. Неповноеквівалентна лексика: проблема перекладу (на матеріалі роману Г. Відала «Сотворіння світу») // Мовні і концептуальні картини світу. – 2004. – Вип.13. – С.156-160.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
5. Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 3750 p.
6. The Penguin A-Z Thesaurus. – Penguin Books, 2001. – 442 p.